

NESTALNA FORTUNA DRŽIĆEVA TEATRA 2

PREMIJERE

RAZGOVORI

PROTUKRIKA

MEĐUNARODNA

SCENA

FESTIVALI

TEMAT

PRODUKCIJA

ISTRAŽIVANJE

TEORIJA

SJEĆANJA

NOVE

KNJIGE

DRAME

DUNJA FALIŠEVAC

Čalino čitanje Držića

Frano Čale posvetio je velik, gotovo najveći dio svoje znanstvene energije proučavanju Marina Držića i njegova opusa. Od teksta "Prolog Držićevoj komediji 'Tripče de Utoiče'", objavljenog u časopisu *Teatar* (br. 6) godine 1958., preko monografije o Držiću iz 1971. u seriji "Ključ za književno djelo", u doba objavljivanja naznačajnijoj i najmodernijoj seriji u kojoj su se na inovativan, pozitivizmu oporban način proučavali i noviji i stariji hrvatski pisci, studije "Elemento alloglotto nelle commedie di Marin Držić", kao i brojnih izdanja pojedinih Držićevih djela, pa do interpretacija pojedinih djela objavljenih u knjizi *Marin Držić, Tirena - Grižula - Novela od Stanca - Dundo Maroje - Skup - Tripče de Utoiče - Hekuba* iz 1971. i *Tragom Držićeve poetike* iz 1978. te, na kraju, do priređivanja sabranih djela u ediciji "Temelji" Sveučilišne naklade *Liber* iz 1979., velikoj držičološkoj sintezi, opskrbljenoj opsežnim predgovorom i brojnim komentarima uz same tekstove, Frano Čale neumorno je proučavao opus renesansnog pisca, nastavljajući na najznačajnije rezultate i spoznaje svojih prethodnika, a istodobno otvarajući nove putove i inovativne metode u pristupu Držićevu djelu.

Držičologija je u doba početaka Čalinih proučavanja već bila ostvarila značajne kako tekstološke (Rešetarovo

hrvatski iz 1930. godine popraćeno opširnim predgovorom), tako i pozitivističkofilološke, književnopovijesne i književnokomparativne rezultate (radovi V. Jagića, P. Budmanija, M. Šrepela i drugih). Bila su već odavno poznata Držićeva urotnička pisma koja su odredila smjer Jeličićevih tumačenja Držićeva djela u "urotničkom ključu", kao pjesnika demokratski orijentiranog i pjesnika sirotinje, 1969. bio je tiskan i *Zbornik radova o Marinu Držiću*, srpski filolozi objavili su neke važne inovativne podatke o životu i djelu Marinovu, Miroslav Pantić 1963. godine objavio je veliku studiju "Poetika Marina Držića", Švelčeva monografija o komičkom teatru M. Držića iz 1969. godine osim domaćih poticaja otvorila je vrata i novim književnokomparativnim uvidima u Držićevo djelo, a studija Lea Košute o Sieni i njezinoj ulozi u životu i radu M. Držića ili pak ona "Il mondo vero e il mondo a rovescio in 'Dundo Maroje' di Marino Darsa" iz 1964. dubinskom analizom smislova prologa Dugoš Nosa otvorila je vrata kulturološkim pitanjima Držićeve komediografije. Isto tako i radovi S. Petrovića i I. Slamniga uvelike su osvijetlili književno djelo M. Držića novim uvidima u ironijske i parodičke aspekte Držićeva djela. Jednom riječju, držičologija je do Čalinih proučavanja osvijetlila Držićev život i rad filološki precizno i pouzdano, tekstološki relevantno, a zacrtala je i neke in-

terpretativne metode koje će Držića poetički i estetički valorizirati kao relevantnog predstavnika hrvatske renesanse. Osim književnopovijesnih i filološko-humanističkih proučavanja, i Fotezove, Gavelline i Škiljanove inscenacije i napisi o autoru, a podsjetimo i na Krležine laskave estetske prosudbe o renesansnom komediografu, otkrivanju teatarski potencijal Držića, uvelike su pridonijeli oblikovanju držičevskog kanona u hrvatskoj književnoj kulturi. Naime, za razliku od književnopovijesnih proučavanja 19. stoljeća za koja je Držić bio nepoznanica, teatrologija već između dva rata, a književna historiografija od pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća pripremila je teren za kanonizaciju Držića kao nacionalnog klasika.

Čalin rad na tumačenju i analizi Držićeva djela nastavlja se na pretodna proučavanja u raznim aspektima: u svojem izdanju Držićevih tekstova Čale vjerno slijedi Rešetara, uz neke manje emendacije, a u opsežnom predgovoru i detaljnim i brojnim komentarima akceptira sve arhivske podatke o životu, radu i uprizorenjima renesansnog komediografa, prihvaća provjerene književnokomparativne spoznaje, a istodobno i otvara vrata novim tumačenjima i interpretacijama.

Koja su polazišta, dominantni književnoteorijski i književnopovijesni impulsi Čalina čitanja Držića? Po mojemu mišljenju, nekoliko je književnoteorijskih polazišta i koncepcija odredilo Čalino čitanje Držićeva djela.

Sjedne strane to je u doba Čalina intenzivna bavljenja renesansnim komediografom u književni studij uvedena i moderna stilskeperiodizacijska i tipološka odrednica manirizma, odrednica koja je iz povijesti umjetnosti na velika vrata ušla u europsku znanost o književnosti (podsjetimo na radove A. Hausera, R. E. Curtiusa, G. R. Hockea i T. Kla-

niczaya). Kategorija manirizma, bilo kao književnopovijesna odrednica koja se pokazala relevantnim instrumentom pri opisu djela druge polovine 16. stoljeća, bilo kao tipološka, atemporalna stilska kategorija koja je posebnu pozornost posvećivala fenomenu nemimetičkog, artificialnog i ludičkog u umjetničkim djelima, uvelike je nadahnula Čaline interpretacije Držićevih djela, posebice tragedije *Hekuba*. Odrednica manirizma, koja je imala i još uvijek ima veliku ekspanzijsku moć, u Čalinu tumačenju Držića bila je relevantan instrument kojim se moglo dubinski zaći u niz poetičkih, filozofsko-antropoloških i svjetonazorskih pitanja opusa renesansnog dramatičara, posebice onih koja su odudarala od predodžbe dubrovačkog pisca kao vedrog i nasmijanog renesansnog komediografa, neopterećena kritičnošću i skepsom u odnosu na moralno-etičke ili pak društvenopolitičke negativitete suvremenosti. Jednom riječju, prihvaćanje i razumijevanje manirizma kao svjetonazorske odrednice koja je objašnjavala krizu svijesti u književnim i umjetničkim djelima 16. stoljeća, a koja se nisu uklapala u epistemološki model renesanse kao epohe ili razdoblja koje je oblikovalo vedru, harmoničnu i optimističnu sliku čovjeka i svijeta, bili su bitan novum u Čalinu čitanju nekih Držićevih djela. Primjerice, manirizam kao stilska, poetička i svjetonazorska kategorija ponudila je Čali niz parametara za interpretaciju *Hekube*, mitsko-tematskog svijeta djela u kojem se postavlja pitanje odnosa pojedinca i vlasti, subjektivnih i nadsbjektivnih interesa, problema odnosa države, sustava i moći, i to ne bez skepse i svijesti o tragičnosti čovjekova položaja u svijetu. Oslanjajući se na Hauserovo tumačenje tragedije kao odgovora na dvostruki moral ranonovovjekovnog svijeta, koji se manifestirao u kompromisu

između kršćanskih ideala i političkog realizma, odnosno u konfliktu između državnih interesa i privatnog morala, Čale *Hekubu* očitava kao dramu koja tematizira tragičnu sudbinu ljudskog lika Hekube, čiju su tragediju uzrokovali viši interesi državnih razloga (*ragion di stato*), a isto tako i niski ljudski interesi. Isto tako, svjetonazorskom i estetičkom odrednicom manirizma Čale je ušao u tumačenje sukobljenih i nepomirljivih svjetova u *Veneri* i *Adonu*, u kojoj ruralni svijet vlahâ nije našao poveznicu s fantastično-mitološkim svijetom antičkih bića te predstavljeni svijet djela očitao kao refleks krize svijesti postrenesansnog čovjeka, svijesti o nemogućnosti ostvarenja ideala.

Na drugom mjestu treba spomenuti Čalino dobro poznavanje humanističko-renesansne kulture uopće. Naime, Čale je izvore Držićeva stvaralaštva, za razliku od prethodnika koji su movense u djelima dubrovačkog komediografa tražili u lijepoj književnosti, ponajviše u antičkoj ili suvremenoj komediografiji, tražio i u humanističkoj filozofiji, traktatistici i političkoj publicistici. Takva potraga urodila je jednim od najpoznatijih Čalinih interpretativnih uvida, idejom da je lik Pometa oblikovan na makijavelističkim filozofskim i svjetonazorskim koncepcijama:

Pometov pogled na svijet i akcija koju taj pogled nadahnjuje zasnivaju se na stavu prema već spominjanim dvjema temeljnim kategorijama filozofske misli stoljeća, koje se talijanski zovu fortuna (sreća) i virtù (vrlina). (...) Pomet je, dakle, simbol novog doba, prototip u kojemu se ostvaruje dignitas hominis renesansnog čovjeka, vjertouz, a to će reći sposoban pojedinac obdaren vrlinom, koju određuje prirodna valjanost, individualna moć, odlučnost, inteligencija, vještina da se energično i mudro postupi na svoju korist koja je ujedno i na opće dobro, da se dosegne ljudski sklad i ostvari čovjekova bit (...). Svojom kulturom, duhovnim formiranjem u Dubrovniku i u Italiji, Držić je pripadao dobu koje je u praksi ostvarivalo spomenute u teoriji već formulirane ideje, i njegovo je djelo u tom pogledu umjetnička primjena principa prihvaćenih od prethodnih uzora. Pokušat ću pokazati da je, osobito stvarajući lik Pometov, izravno poznao u prvom redu Machiavellijevo djelo i u komediji na svoj način proveo njegovu 'doktrinu' – da se poslužim Pometovim izrazom. Svjesnim apliciranjem Machiavellijevih misli na protagonista jednoga umjetničkog dokumenta o ljudima i društvu suvremenog Dubrovnika Držić je napisao komediju koja kao da je Machiavellijev traktat u malome projiciran u komički svijet.

Tu i treba tražiti jedan od bitnih elemenata njegove izvornosti, jer je za razliku od talijanskih komediografa strukturu komedije i njezinu dalekosežnu poruku utemeljio na jasnom i modernom filozofskom stavu, pa je njegovo prikazivanje stvarnosti dobilo dublju misaonu podlogu, a Pomet je zato i kao živi našijenac, zapravo pisac sam, i kao eksplicitni tumač makijavelizma, jedinstven lik u teatru uopće.¹

Osim navedenih, jaki i inspirativni interpretativni podciji Čalinu čitanju Držića dolazili su od strukturalističko-stilističkih koncepcija i metodoloških i književnoteorijskih polazišta Zagrebačke stilističke škole, posebice njezinih shvaćanje književnog djela, odnosno cjelokupnog opusa nekog pisca kao zatvorene, jedinstvene strukture za koju treba naći pravi ključ, duhovni etimon, najvažniji stilom koji otključava brojne smislove i rješava module prepletenosti svih strukturnih razina nekoga djela ili opusa nekog autora u cjelini. Na taj se način otkriva umjetnina riječi nekog djela, ono lijepo u tekstu koje se shvaća kao stilistički lijepo. Vođena idejom lijepog, koje je nalazila u jedinstvenosti i prepletenosti svih strukturnih razina teksta, u ideji harmoničnosti i smisljenoj gradbi svih razina nekog književnog djela, Zagrebačka stilistička škola i njezini protagonisti – Z. Škreb i I. Frangeš u prvom redu – u svojim su radovima podastrili metodološko uporište Čalinu shvaćanju o antitezi kao onom ne samo stilističkom nego i svjetonazorskom elementu Držićeva djela koji je mogao otključati cjelokupni opus kao jedinstven i smislen, od početka do kraja obilježen oprekom ljudi nazbilj i ljudi nahvao, kao opus koji svojim svjetonazorskim komponentama i razumijevanjem života i umjetnosti pripada eminentno razdoblju ili epohi ili odrednici manirizma. F. Čale to izrijekom kaže:

Jedinstvo Držićeva stvaralaštva u svim djelima i faza ma može se uočavati slijedeći spomenute korelacije (pisma, Negromantov prolog, komedije), ali polazeći od povijesno što primjerenijeg tumačenja smisla ključnih pojmova 'ljudi nazbilj' i 'ljudi nahvao', koje ćemo razmotriti u dvjema bitnim njihovim odrednicama: kao sinteze filozofskih i političkih pogleda, temeljenih na spoznajama suvremene misli u djelima humanističkih i renesansnih pisaca i teoretičara, i kao stilom koji izražava središnju antitezu i služi objašnjenju obilja drugih najraznovrsnijih antiteza, za Držićev stil karakterističnih kao znakova društvenih suprotnosti i 'dvostrukog morala' u svijetu o

kojemu je i umjetnički i gestom urotnika posvjedočio.²

Na drugom mjestu duhovni etimon, dominantnu stilsku odrednicu Držićeva djela pronalazi u antitezi. Naime, shvaćajući pojam ljudi nazbilj i ljudi nahvao, pojam iz predgovora Dugog nosa *Dundu Maroju*, centralnim pojmom Držićeva svjetonazora i viđenja svijeta, Čale u gotovo svim interpretacijama pojedinih djela polazi od tog pojma kao od konstante, kao od duhovnog ključa koji otključava sve smislove i osvjetljava sve razine Držićevih djela. A budući da je sintagma u svojoj biti antitetička, razumljivo da će antitezu smatrati ne samo dominantnim stilom nego i ishodištem svih kontradikcija, svih antagonizama kako u umjetničkim svjetovima Marinovim, tako i u njemu samom:

Prema našem mišljenju ta poetika ima nukleus u fenomenu antiteze i njezinih implikacija, i uvijek mora biti putokazom, mjerilom izvornosti i idejno-estetske unitarnosti Držićeva opusa bez obzira na raznolikost pojedinih ostvarenja (...).³

I estetsko-stilističke koncepcije Zagrebačke stilističke škole, posebice njezino viđenje estetske vrijednosti pojedinog djela u devijaciji od norme te potraga za ključnim stilom koji određuje estetsku vrijednost pojedinog djela bitno je odredilo smjer Čalinih interpretacija. O tome sam držiolog jasno svjedočio:

(...) Metodološka je pretpostavka interpretacije Držićevih djela spoznaja onih aspekata komediografove poetike koji signaliziraju devijaciju u odnosu na opća normativna načela i uopće na ostvarenja suvremenog teatra, a posebice spoznaja odnosa između uprizorene fikcije i uprizorene stvarnosti, između fantastičnog, gdje se istinolnost stvarnosti odslikava vjernije nego u zbilji, i realističnog, u kojemu se neposredna zbilja, sama kronika trenutka, inscenira postajući sastavnicom fantastičnoga.⁴

Ističući da se Držićeva dramaturgija oblikuje na prepletanju faktivnih i fikcionalnih svjetova, Čale je uvelike odredio smjer budućih istraživanja renesansnog komediografa.

Posebnu pozornost u izdanju Držićevih sabranih djela Čale je posvetio komentarima, opsežnim, obilnim i raznovrsnim. Jedan tip komentara odnosi se na realije, na Držićevo prezentiranje svakodnevice ranonovovjekovnog života starog Dubrovnika, a Čale ih pominje i minuciozno detektira. Druga vrsta komentara obilježena je isticanjem Držićevih stilskih i retoričkih postupaka. I za tu vrstu ko-

mentara poticaji su dolazili iz Zagrebačke stilističke škole. Ti su komentari pisani u duhu i najboljoj tradiciji *explication du texte* i Spitzerovih koncepcija o ulozi književnog kritičara koji se mora uživjeti u tekst, koji književni tekst mora interpretirati obogaćen doživljenom umjetninom. U treću vrstu komentara mogu se uvrstiti one bilješke koje upućuju na Držićevo poznavanje humanističko-filozofske problematike, na njegovo viđenje svijeta i svjetonazorske koncepcije.

Jednom riječju, umjetnost riječi kao i interpretativne strategije Zagrebačke stilističke škole, usidrene u zatvoreno čitanje teksta i otkrivanje ključnih stilskih elemenata književnog teksta, bitno su odredile Čalino čitanje Držićevih djela. Pridoda li se takvim Čalinih metodološkim polazištima i tumačenje djela renesansnog pisca u kontekstu, svjetlu manirizma kao stilske periodizacijske oznake za svjetonazorske koncepcije vremena destabilizacije, poremećenosti, ugroženosti i krize, te u ključu dominantnih svjetonazorskih koncepcija epohe, neprijeporno se može uočiti što je bilo inovativno u Čalinu čitanju Držića: to čitanje otkrilo je renesansnog komediografa s novog aspekta, iz nove vizure, otkrilo je sliku Držića koja je odudarala od postojeće slike vedrog renesansnog komediografa i pridala mu nova značenja pisca koji kroz smijeh otkriva tragizam čovjekova bića. U tome je možda najveća inovacija u Čalinoj interpretaciji Držića, kojom je proširio dotadašnje granice čitanja i razumijevanja Marina opusa.

¹ F. Čale, "O životu i djelu Marina Držića", predgovor u knjizi Marin Držić: *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb, 1979., str. 99-100.

² F. Čale, nav. djelo, str. 47.

³ Ibid., str. 84.

⁴ Ibid.

Napomena: Tekst je pročitao na znanstvenom skupu u spomen na prof. dr. Frana Čalu održanom 10. studenog 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.